

ЛЕКЦІЯ 12. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ І СВІТОВА ПОЛІТИКА

План

1. Поняття та сутність міжнародних відносин.
2. Поняття та сутність зовнішньої політики держави.
3. Сучасні тенденції в розвитку міжнародних відносин.
4. Роль та місце України в сучасних міжнародних відносинах.

Актуальність проблем міжнародної політики постійно зростає за кардинальних змін у світі, загострення глобальних проблем, невирішеність яких загрожують існуванню людства. Розв'язання проблем світового співтовариства залежить від політики на міжнародній арені як окремих держав, так і міжнародних організацій. Міжнародні відносини дуже складний і багатоаспектний механізм. Його вивченням займається спеціальна галузь політичної науки — теорія міжнародних відносин, а в цьому розділі подано загальні уявлення з цього питання.

Міжнародні відносини і зовнішньополітична роль держави

Міжнародні відносини — сукупність економічних, політичних, Ідеологічних, правових, дипломатичних та Інших зв'язків між державами й системами держав, між головними соціальними, економічними, політичними силами, організаціями й громадськими рухами, які діють на світовій арені.

Міжнародні відносини є особливим різновидом суспільних відносин. З одного боку, вони — своєрідне втілення внутрішніх суспільних відносин, з іншого — якісно нова система з притаманними тільки їй рисами. Вони характеризуються взаємодією таких суб'єктів політичного життя, як держави, народи, політичні й громадські організації, рухи і навіть окремі особи різних країн. Забезпечують інтереси соціальних груп за межами національних держав, відносини між державами, міждержавними організаціями, партіями, компаніями, приватними особами різних держав, інтеграційні зв'язки, які формують людське співтовариство.

Формуються вони під впливом зовнішньої політики країн світу, певною мірою регулюючись багатьма міжнародними нормами і цінностями, виробленими людством упродовж його історичного розвитку. Тому міжнародні відносини слід розглядати як систему систем, макросистему, в якій функціонують у суперечливій єдності й взаємодії різні її елементи і ланки, що представляють різноманітні інтереси держав, ідеологічні настанови їх громадських рухів і організацій. З глобалізацією світогосподарських зв'язків, інтенсивною політичною інтеграцією держав, посиленням залежності людства від зброї масового знищення, екологічною небезпекою на міжнародні відносини активно впливають загальнолюдські інтереси. На відміну від внутрідержавних відносин у міжнародних відносинах відсутній апарат їхнього

регулювання, єдиний регулюючий центр, якому беззастережно підкорялися б суб'єкти міжнародного політичного життя.

Стрижневим елементом міжнародних відносин є політичні відносини, які, взаємодіючи з іншими відносинами, своєрідно спрямовують їх. Головним суб'єктом міжнародних відносин є держава. За сучасних умов на міжнародній арені все активніше виступають і недержавні, неурядові організації, суспільно-політичні рухи, але їхню роль не можна порівнювати з роллю держав в міжнародних відносинах, особливо у політичних.

Держави репрезентують на міжнародній арені суспільства в цілому, а не окремі соціальні групи чи політичні організації. Такі важливі питання, як суверенітет, безпека, територіальна цілісність вирішує через свої структури тільки держава. Вона — єдиний загальнонаціональний інститут, який має легітимні повноваження здійснювати політику на міжнародній арені: укладати двосторонні й багатосторонні договори про співробітництво в певних сферах, оголошувати війну тощо. Сукупна зовнішньополітична діяльність суверенних держав визначає всю світову політику.

Кожна держава, проводячи зовнішню політику, переслідує свої інтереси. Категорія «національний (державний) інтерес» — головна в теорії міжнародних відносин, визначальна щодо зовнішньої політики держав. Навданальний інтерес охоплює проблеми збереження нації незалежної держави, безпеки від зовнішньої загрози, зростання добробуту населення держави, захисту її економічних і політичних позицій у відносинах з іншими державами, збереження і розширення її впливу в світовій політиці. Він реалізується в зовнішньополітичному курсі держави, у політиці її уряду, який визначає конкретні цілі щодо Інших держав і шляхи їх досягнення.

Формування зовнішньополітичного курсу держави — складний, суперечливий процес. У боротьбі за владу в країні різні політичні сили демонструють своє бачення національного інтересу і зовнішньополітичного курсу, який не завжди відповідає внутрішнім і зовнішнім умовам його реалізації, не завжди адекватний національним інтересам.

У своєму зовнішньополітичному курсі держава повинна враховувати своє геополітичне положення, спиратися на свій економічний, демографічний, воєнний, науково-технічний та культурний потенціал. Цей потенціал обумовлює зовнішньополітичні можливості держави, визначає пріоритети у вирішенні конкретних зовнішньополітичних проблем.

Організація і контроль за здійсненням зовнішньої політики покладені на спеціальні органи держави — міністерства закордонних справ (зовнішніх зв'язків), парламентські комітети з питань зовнішньої політики, посольства, представництва в інших державах, наукові й культурні центри за кордоном, офіційні й напівофіційні міси тощо. Отже, має рацію французький дослідник Р. Арон, стверджуючи, що «змістом міжнародних відносин є передовсім відносини між державами».

Однак не всі політологи поділяють думку, що головна роль у міжнародних відносинах належить державі. Так, американський дослідник Д. Капорозо вважає головними дійовими особами в міжнародних відносинах не

держави, а класи, соціально-економічні групи й політичні сили. Інший американський фахівець у галузі міжнародних відносин Д. Розенау стверджує, що структурні зміни, які відбулися за останні десятиліття у світовій політиці, спричинивши взаємозалежність народів і суспільств, докорінно змінили і міжнародні відносини. Головною в них є вже не держава, а конкретна особистість, оскільки утворився так званий «міжнародний континуум (лат. continuum — неперервне, суцільне), символічними суб'єктами якого є турист і терорист».

Міжнародні відносини не можна зводити тільки до міждержавних, тим більше до діяльності недержавних суб'єктів. Значне розширення кількості суб'єктів міжнародних відносин, зростання активності в міжнародній політиці й міжнародному житті недержавних суб'єктів, у тому числі особистостей, свідчить про необхідність враховувати роль цих суб'єктів, їх вплив на міжнародну політику. Попри помітну питому вагу кожного суб'єкта в міжнародних відносинах, головними, вирішальними з них, як свідчить практика, залишаються держави.

Держави не визнають щодо себе жодної вищої влади, окрім власної, жодних зобов'язань, окрім взятих ними добровільно або під впливом об'єктивних умов. Діяльність і спрямування різних легітимних міжнародних органів, організацій і установ, політичні акції міждержавних, наднаціональних Інститутів залежать від волі держав, у яких вони утворилися. Від особливостей зовнішньої політики держав великою мірою залежить ефективність діяльності міжнародних органів щодо стабілізації міжнародного життя.

Зовнішня політика держав пов'язана з внутрішньою. В політичній науці перевага як вирішальному чинникові надається або зовнішній, або внутрішній політиці. Однак пріоритет внутрішньої чи зовнішньої політики визначається в кожній конкретній ситуації. Загалом все-таки переважають внутрішня політика, внутрішні Інтереси держави, заради яких проводиться і зовнішня політика.

Міжнародні відносини виявляють себе у різних типах, видах, станах. У радянській і східноєвропейській літературі їх класифікували, виходячи з класового критерію, поділяючи на такі типи: відносини панування і підкорення (у рабовласницькому, феодальному і капіталістичному суспільстві); співробітництва й взаємодопомоги (між «соціалістичними» країнами); перехідні відносини (між країнами, що розвиваються). Реальне міжнародне життя не вписувалося в таку схему, адже між капіталістичними країнами Існували й Існують відносини справжнього співробітництва, а між деякими «соціалістичними» країнами виникали серйозні протиріччя, навіть збройні конфлікти. Нині більшість фахівців поділяє міжнародні відносини на два типи: 1) відносини, які ґрунтуються на балансі сил; 2) відносини, що спираються на баланс інтересів. Види міжнародних відносин розрізняють або за сферою суспільного життя (економічні, політичні, військово-стратегічні, культурні, ідеологічні), або за суб'єктами взаємодії (міжнародні, міжпартійні, відносини між різними неурядовими асоціаціями тощо). Міжнародні відносини розрізняють також за ступенем їх розвитку (високий, середній, низький). Рівні

розвитку міжнародних відносин іноді визначають через такі поняття, як «регіональні», «субрегіональні», «глобальні». Нарешті, з точки зору міри напруженості розрізняють різні стани міжнародних відносин: нестабільності, суперництва, ворожнечі, конфлікту, війни або мирного співіснування, довіри, співробітництва, політичного вирішення проблем на основі цивілізованого узгодження державами своїх інтересів.

Послідовна зміна станів міжнародного політичного життя зумовлена особливостями світового політичного процесу, який є результатом взаємодії всіх політичних інститутів і сил, задіяних у міжнародному житті. У цій взаємодії стикаються різноманітні, інколи цілком протилежні, інтереси, ідеологічні позиції, цілі й наміри суб'єктів міжнародного політичного життя, насамперед держав. Вагому роль відіграє й те, що світ поділений на зони політичного впливу держав, угруповань Держав, блоків, які, переслідуючи свої інтереси, нерідко суперничають з іншими. Тому результат взаємодії суб'єктів міжнародного політичного життя може виявлятися в різних тенденціях світового політичного процесу: в тенденціях пом'якшення клімату на міжнародній арені або загострення, протистояння, конфронтації тощо. У цьому полягає суперечливість і нерівномірність розвитку світового політичного процесу, що ілюструють зміни в міжнародних відносинах після Другої світової війни між капіталістичною і «соціалістичною» системами.

У просторі міжнародних відносин відсутнє центральне ядро влади, рішення якого були б обов'язковими для всіх держав, інших суб'єктів міжнародного політичного життя. Тому світовий політичний процес певною мірою є стихійним, хоча в останні десятиліття простежуються спроби його впорядкування, зміцнення миру і стабільності у світі. На перебігу світового політичного процесу позначаються як раціональні, виважені з точки зору інтересів людства політичні дії і рішення держав і міждержавних об'єднань, так і спонтанні, ірраціональні, не-передбачувані дії. Поряд з прогресивними інституціями на міжнародній арені діють і реакційні, екстремістські сили.

Нові тенденції в розвитку міжнародних відносин і світового політичного процесу

Упродовж багатьох століть відносини між державами визначалися силою, насильством. Наймогутніші для свого часу держави задовольняли свої інтереси за рахунок слабших. У міжнародному житті переважали ворожнеча і нестабільність. Сила була гарантом ієрархічного порядку. Імперії будувалися саме на силі й насиллі. Щоправда, з утвердженням капіталізму, інтенсифікацією міжнародних зв'язків, формуванням світового ринку, розвитком засобів зв'язку і комунікацій держави починають укладати численні міжнародні угоди з різних питань. Виникають перші міждержавні організації для вирішення важливих для держав питань (Міжнародний телеграфний союз — 1865 р., Всесвітній поштовий союз — 1874 р.), починає діяти інститут міжнародного арбітражу для вирішення суперечок між державами. Але ці міжнародні організації й інститути не могли істотно впливати на характер і стан міжнародних відносин. Конфлікти, суперечки з територіальних, етнічних,

релігійних та інших питань здебільшого переростали у війни. Підраховано, що за останні 5,5 тис. років мир на землі панував лише 250 років. У світі за цей час відбулося понад 15 тисяч війн. Лише в XVII ст. в Європі загинуло у війнах 3 млн осіб, у XVIII ст. — понад 5 млн, у XIX ст. — 6 млн, у XX ст. — 70 млн осіб. Війни розглядали як вивірений шлях досягнення державами своїх інтересів і цілей.

Цілком законними для розширення території і збагачення держав вважали також анексію (насильницьке приєднання, загарбання однією державою території іншої держави) і контрибуція (примусові грошові або натуральні стягнення з переможеної держави на користь держави-переможця). Дипломатія протягом тривалого часу була підпорядкована питанням, пов'язаним з війною, намагаючись забезпечити сприятливі умови для ведення війни, сприяти найефективнішому використанню результатів перемоги (в разі перемоги), домогтися найменших втрат у разі поразки, її завданням також було документарне закріплення в інтересах держави наслідків перемоги чи поразки у війні.

Філософи, історики, політики наводили різні аргументи для доказу природності, закономірності, невідворотності війн. Серед них давньогрецький філософ Геракліт та історик Фулідід, італійський політичний мислитель і письменник Н. Макіавеллі, голландський юрист і соціолог Г. Гроцій, англійський економіст, демограф Т. Мальтус, німецький філософ Ф. Ніцше і багато інших. Та й нині багато західних соціологів і політологів намагаються обґрунтувати тезу про неминучість і закономірність війн між державами, посиляючись на різні чинники: природу людини, непередбачуваність наслідків зіткнення інтересів держав на міжнародній арені, ірраціональність поведінки людей і політики держав, наявність расових і національних відмінностей між народами, нерівномірність розподілу плодючості ґрунту, розселення народів, утвердження суверенітету держав та ін.

Так, Х. Болдуїн (США) наголошує, що причина війн в людській природі, а не в створених людиною економічних чи політичних системах. І. Горовіц вихідним пунктом філософського вивчення війни і миру вважає людину. Людській природі, за твердженнями окремих західних соціологів і психологів, притаманна інстинктивна агресивність. Р. Ардрі пише, що людина — це хижак, природний інстинкт якої — вбивати за допомогою зброї.

А. Вінбауер у статті «Війна як біологічна проблема» пише, що війна має біологічні корені і є «великим кровопусканням», якому періодично піддається історія людства за певними «законами біологічної циркуляції». За його концепцією, відносно мирні епохи неминуче змінюються епохами великих війн, а інтервали між воєнними періодами точно відповідають періодам біологічної регенерації людства. Великі війни в Європі, за Вінбауером, виникали кожні 40—50 років, що відповідає тривалості життя одного покоління.

Ідея фатальної обумовленості війн у суспільстві є центральною в «Енциклопедії воєнної історії» Р. і Т. Дюпуї, які вважають їх супутниками

людського існування відтоді, як печерна людина намагалась забити свого суперника дубиною або каменем. Протягом віків засоби і техніка конфліктів стають більш хитромудрими, але основні цілі війни залишаються незмінними. І навіть поява сучасної зброї не змінила бажання людей вдаватися до війни, щоб нав'язати свою волю іншим.

Право держав на задоволення своїх інтересів шляхом війни навіть закріплена в низці міжнародних угод. До середини ХХ ст. війну вважали звичним способом розв'язання суперечок між державами. Докорінні зміни, що відбулися у світі в середині ХХ ст., змусили світову громадськість, найвпливовіші держави визнати згубність розв'язання міжнародних конфліктів збройним, насильницьким шляхом.

До таких глобальних змін належать: *прискорення темпів економічного і технічного прогресу* не тільки в розвинутих країнах, а й країнах, що розвиваються, та *небувале посилення взаємозв'язків і взаємозалежності континентів і країн*, перетворення світу на цілісну систему.

Попри те, що людське суспільство складається з понад 200 держав, які різняться суспільним ладом, традиціями, віруваннями, рівнем економічного і культурного розвитку, національними і державними інтересами, світ постає як взаємозалежна цілісність. Між країнами відбувається активний обмін продукцією, сировиною, технологією, культурними надбаннями. Прискорення всебічного розвитку сучасних країн багато в чому зумовлене посиленням всебічних контактів, взаємозв'язків між ними. Як писав К. Ясперс, ніде не може відбутися нічого істотного, щоб воно не зачепило усіх. І це стосується як позитивних, так і негативних явищ. Однак новою загрозливою реальністю є комплекс глобальних проблем, які зачіпають життєві інтереси всього людства і вирішувати які можна лише зусиллями всіх країн світу. Ігнорування цих проблем ставить під загрозу існування людського роду.

Найважливішою глобальною проблемою є *відвернення ядерної війни*. У зв'язку з цим актуалізуються інші завдання, вирішення яких стосується всього світового співтовариства: припинення гонки озброєнь, роззброєння, забезпечення застосування мирних засобів розв'язання міжнаціональних, міждержавних, регіональних та інших конфліктів, побудова ненасильницького світу на основі утвердження довіри між народами, зміцнення системи загальної безпеки.

Не менш важливою є *екологічна проблема*, зумовлена істотним погіршенням природного середовища. Екологічна криза пов'язана з небаченим прискоренням економічного і технічного розвитку, наслідком чого є посилення експлуатації природних ресурсів, руйнування гармонійних природних зв'язків, отруєння природного середовища. Спеціалісти висловлюють думку, що за нинішніх темпів зростання природоруйнуючої діяльності людство почне згасати приблизно з 2030 року.

Небезпечним є колосальний розрив у рівні економічного та соціально-культурного буття між розвинутими і відсталими країнами.

Вимагає вирішення і *продовольча проблема*. За різними даними у світі голодує 435—600 млн осіб. При зростанні населення (нині воно становить

майже 6 млрд осіб, а до 2030 р. досягне 8—9 млрд) ця проблема може значно загостритися. До того ж у країнах, що розвиваються (проблема голоду там найактуальніша), населення зростає швидкими темпами, а економічно розвинуті країни перебувають у стані демографічної кризи. Так, у 1966—1988 рр. населення Африки зросло в 2,14 раза, а в Європі — менш ніж на 12 %.

Серед проблем глобального масштабу — *боротьба зі СНІДом, міжнародний тероризм, наркоманія*. Ці проблеми дали підстави членам Римського клубу (міжнародної неурядової організації, яка виникла у 1968 р. і об'єднує вчених різних країн, які присвятили себе вивченню глобальних проблем) дійти висновку про «кризу цивілізації», вихід з якої вимагає єдності всіх країн.

Глобальні зміни стимулювали нові підходи до вирішення проблем і конфліктів між державами, внесли корективи в міжнародну політику. Значний вплив на зміну міжнародної політики справили видатні вчені, представники Римського клубу, політичні діячі. Так, Б. Рассел і А. Ейнштейн у своєму маніфесті (1955 р.) наголошували, що в ядерну добу міждержавні сутички, спроби вирішувати проблеми силою загрожують людству знищенням. Автори доповідей Римському клубу закликали суспільство, насамперед політиків, «подивитись далі інтересів нинішнього дня», «потурбуватись про виживання всього роду людського», «приступити до спільних, колективних, координованих дій різних організацій і держав». У цьому дусі висловлювались А. Сахаров, В. Брандт, Е. Кеннеді.

В останні десятиліття стають помітнішими позитивні зміни у відносинах між державами, зовнішньополітична діяльність яких насамперед формує «світову політику», напрями розвитку світового політичного процесу. Спостерігається перехід від методів примусу до методів врегулювання і погодження при розв'язанні конфліктів і непорозумінь між державами. Пробивають собі дорогу тенденції до поглиблення демократизації, гуманізації міжнародних відносин. Спостерігається політичне пробудження мас, залучення мільйонів людей до міжнародної політики, посилення їх впливу на політичні рішення і дії як всередині країн, так і на міжнародній арені.

Позитивний вплив на міжнародні відносини справило усунення поділу світу на два ворогуючі табори.

За останні роки на міжнародному рівні розроблено чимало важливих соціальних програм, договорів і угод у галузі економічного і політичного співробітництва, у гуманітарній сфері. З процесом демократизації й гуманізації міжнародних відносин пов'язаний процес демілітаризації, який передбачає не тільки роззброєння, а й ліквідацію воєнно-політичних блоків, конверсію науки і невоєнної промисловості, що виконує воєнні замовлення, перебудову свідомості людей (особливо політичних лідерів, працівників політичних і управлінських структур) на засадах гуманності й миролюбності.

У світовій політиці почали формуватись якісно нові принципи міжнародних відносин. Вони передбачають суверенну рівність держав, незастосування сили або погрози силою, непорушність кордонів, територіальну цілісність держав, мирне врегулювання суперечок, невтручання

у внутрішні справи, повагу прав людини і основних свобод, співробітництво між державами, сумлінне виконання обов'язків з міжнародного права.

Сучасне співтовариство прагне виробити різні механізми, норми, процедури щодо питань міжнародного життя. Функції дипломатії все більше зміщуються від силового тиску до процедур переконання, врегулювання та узгодження.

Значну роль на міжнародній арені відіграють міжнародні урядові й неурядові організації. Найбільш представницькою з них є Організація Об'єднаних Націй, утворена в 1945 р., після Другої світової війни, з метою збереження миру і розвитку міжнародного співробітництва. ООН як складний механізм взаємодії держав відчутно впливає на зовнішньо- і внутріполітичний курс країн, допомагає, незважаючи на суперечливість інтересів держав, шукати шляхи до міжнародної згоди з найважливіших питань світового розвитку.

Головним міжнародно-правовим документом сучасності, в якому визначені основні принципи міжнародного права, передбачені заходи щодо їх дотримання, є Статут Організації Об'єднаних Націй, прийнятий 1945 р. 50 державами—засновниками ООН. Статут визначає цілі ООН:

1. Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою застосовувати ефективні колективні заходи для запобігання й усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру.

2. Розвивати дружні відносини між націями на основі рівноправності й самовизначення народів.

3. Здійснювати міжнародне співробітництво щодо розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру і в заохоченні розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії.

4. Бути центром узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

Найважливіші принципи сучасної міжнародної політики викладено також у «Декларації про принципи міжнародного права» (1970), «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам» (1960), «Декларації про неприпустимість інтервенції і втручання у внутрішні справи держав» (1981), Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975) та ін. .

ООН відіграє помітну роль у врегулюванні конфліктних ситуацій. За деякими підрахунками з 1945 р. у світі відбулося понад 300 конфліктів, у врегулюванні майже 200 з них брала участь ООН. Результати миротворчої діяльності ООН не завжди давали цілком позитивні наслідки, однак вони є вагомими. Американські соціологи Р. Ригас і Д. Плано, проаналізувавши дії ООН щодо врегулювання 123 конфліктів з 1945 по 1980 рр., дійшли висновку, що рівень успішності становить 51%. А Л. Бенкет визначив, що понад 90% конфліктів були певною мірою врегульовані внаслідок миротворчих зусиль ООН.

Нині ООН зосереджує свої зусилля на забезпеченні узгодженої та надійної системи міжнародного миру і безпеки. Найважливішим її органом є

Рада Безпеки, яка концентрує у своїх руках всю політичну владу. Згідно зі ст. 39 Статуту Рада Безпеки визначає існування загрози мирові, порушення миру або акту агресії і дає рекомендації або вирішує, яких заходів слід вжити для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки.

Останнім часом обговорюється доцільність реформування ООН, демократизації діяльності її закладів. Піддається сумніву правомірність збереження положення, згідно з яким п'ять ядерних держав зберігають статус постійних членів Ради Безпеки, володіють правом «вето» з питань, які мають всесвітнє значення, а Генеральна Асамблея, членами якої є майже всі держави світу, не має жодних контрольних функцій щодо Ради Безпеки.

Інші міжурядові організації покликані узгоджувати дії в межах певного регіону (Європейське Співтовариство, Організація Африканської Єдності, Організація Американських Держав та ін.) або сфери суспільного життя — у галузі економіки, наукового співробітництва, оборони. Так, країни ЄС координують свої дії з політичних, економічних питань та питань безпеки, виступають на захист прав людини в усіх регіонах світу, підтримують ООН в її миротворчій діяльності, сприяють формуванню колективної безпеки, виступають за мирне врегулювання суперечок, за додержання норм міжнародного права.

Міжнародні неурядові організації різноманітні за своїми цілями і складом. Це — політичні, профспілкові, молодіжні, жіночі, наукові, культурно-освітні, релігійні організації та об'єднання. Вони формують і виражають громадську думку з проблем міжнародної політики, їхні оцінки певних ситуацій у світі мають велику політичну вагу, впливають на політиків щодо вироблення важливих для людства рішень.

Нині жодна держава одноосібно не зможе контролювати міжнародну ситуацію, диктувати свої умови, оскільки існують серйозні обмеження для концентрації влади.

На сучасному етапі простежується тенденція до нарощування зусиль міжнародних організацій, багатьох держав, політичних і громадських організацій, політиків і вчених для подолання конфронтації, відмови від насильницьких засобів вирішення конфліктних ситуацій, надання пріоритету загальнолюдським інтересам й інтересам людини.

Цю тенденцію посилили розпад СРСР та соціалістичної співдружності, ліквідація Ради Економічної Взаємодопомоги, саморозпуск Організації Варшавського Договору, що дало змогу покінчити з конфронтаційним протистоянням Заходу і Сходу, «холодною війною», гонкою озброєнь, яка вимагала колосальних витрат. За даними Стокгольмського міжнародного інституту миру, в середині 80-х років ХХ ст. воєнні витрати становили 1000 млрд дол. США на рік.

Однак тенденція до демократизації та гуманізації міжнародних відносин, стабілізації міжнародного життя наштовхується на серйозні перешкоди. У світі ще існують намагання силового, навіть збройного, розв'язання проблем між державами, про що свідчать локальні війни в різних регіонах. У 1945—1986 рр. відбулося до 250 війн, у яких орало участь до 90

держан, а втрати в них перевищили 35 млн осіб. Численними конфліктами супроводжувалися розпад колишніх СРСР, Югославії, утворення на їх теренах нових суверенних держав.

У війнах із застосуванням новітньої неядерної зброї загинули мільйони людей. Тільки в іраксько-іранській війні (1980—1988 рр.) полягло понад 1 млн осіб, в тому числі цивільних. Ще не підраховано жертв війн і збройних сутичок після 1988 року. А вони вибухають у різних регіонах світу. Деякі гарячі точки загрожують перетворитися на міжнародні збройні конфлікти.

Скорочення ядерної зброї водночас супроводжується і її вдосконаленням, про що свідчить випробування її Францією, Китаєм. Крім п'яти держав, які володіли ядерною зброєю на час укладення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, можливості виробництва її нині мають Індія, Пакистан, Ізраїль, Південна Африка, Аргентина. Не всі ці держави готові відмовитися від її виробництва. Прагнення заволодіти ядерною зброєю розглядається деякими державами як спосіб гарантувати власну безпеку, оскільки навіть мала держава з ядерною зброєю є серйозною силою навіть для могутнього агресора.

Не всі держави дотримуються правових норм, розроблених і підтриманих ООН, ЄС, іншими міжнародними організаціями. Так, наприклад, СІЛА під приводом захисту людей, запобігання поширенню агресії, встановленню диктатури здійснили збройні акції щодо Лівії, Панами, на Гаїті. Без санкції ООН були використані збройні сили НАТО в Югославії.

Враховуючи неможливість повністю виключити війну з практики міжнародних відносин, світове співтовариство виробляє норми міжнародного права, які визначатимуть головні вимоги щодо ведення війни. Ці норми зазначені в Женевській конвенції 1949 р., у додаткових документах до неї 1977 р., у багатосторонніх міжнародних угодах. У них йдеться про захист жертв війни, заборону певних видів зброї масового знищення, режим утримання військовополонених, зокрема поранених і хворих, про поведінку під час війни з цивільним населенням, заборону використання найманців у збройних конфліктах, заборону залучення до бойових дій осіб, молодших 15 років. Порушення цих норм є воєнним злочином і підлягає покаранню.

Отже, світ перебуває в перехідному, досить суперечливому періоді, коли тенденція до утвердження нового по-

рядку, безпеки і мирного розвитку країн нашої планети протидію тенденції до застосування силових засобів у політиці й відносинах з іншими державами. Треба сподіватися, що прагнення людства до самозбереження сприятиме остаточній перемозі першої тенденції, гармонізує політичне мислення світового співтовариства з новими реаліями.

Україна у світовому співтоваристві

Внаслідок розпаду СРСР Україна стала незалежною державою. 24 серпня 1991 р. був проголошений Акт про незалежність України, а в грудні 1991 р. його підтверджено всенародним референдумом.

Відомо, що зовнішньополітична діяльність України під час її перебування у складі СРСР була суттєво обмежена, оскільки права союзних

республік на здійснення відносин з іноземними державами були передані загальносоюзним зовнішньополітичним органам. Щоправда, на початку існування СРСР Україна мала певні можливості впливати на формування зовнішньополітичного курсу Союзу (через своїх представників у союзних законодавчих і виконавчих органах влади, у дипломатичних місіях багатьох країн), але з 30-х років, коли Радянський Союз фактично перетворився на унітарну державу із над-централізованою владою, Україна, як й інші союзні республіки, була їх позбавлена.

Нині Україна цілком самостійно, на основі національного інтересу, визначає стратегію свого зовнішньополітичного курсу, відносини з близькими і далекими державами, з міжнародними структурами, забезпечуючи собі належне місце у світовому співтоваристві. Зовнішня політика України спрямована на захист державного суверенітету, забезпечення безпеки країни, збереження цілісності державної території, забезпечення сприятливих зовнішніх умов для економічної співпраці, торгівлі, культурних зв'язків з іншими країнами, для виходу з глибокої економічної кризи і піднесення її престижу у світовому співтоваристві; на посилення впливу на міжнародні події, нейтралізацію несприятливих щодо України дій окремих країн.

Основні цілі, пріоритети і напрями зовнішньої політики України сформульовані в «Декларації про державний суверенітет України» (16 липня 1990 р.), у якій було проголошено, що Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах, визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

У зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» (від 5 грудня 1991 р.) акцентувалося, що Україна, одна з держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй, згідно з цілями і принципами Статуту ООН, спрямовуватиме свою зовнішню політику на зміцнення миру і безпеки в світі, на активізацію міжнародного співробітництва у розв'язанні екологічних, енергетичних, продовольчих та інших глобальних проблем. Зовнішня політика України базуватиметься на загальновизнаних принципах міжнародного права.

Україна виявила готовність будувати відносини з іншими державами на засадах рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи, визнання територіальної цілісності та непорушності історичних кордонів. Вона заявила про відсутність територіальних претензій, вважаючи свою територію неподільною і недоторканою.

Не переслідуючи агресивних цілей, Україна підтвердила дотримання умов договору 1991 р. між США і СРСР про обмеження та скорочення стратегічних ядерних наступальних озброєнь, намір у майбутньому стати без'ядерною і нейтральною державою. Україна дотримується угоди про звичайні сили в Європі 1990 р. і формує свій військовий потенціал у межах мінімуму, необхідного лише для оборонних цілей.

Така зовнішньополітична стратегія зумовила активне визнання України багатьма державами, встановлення з нею дипломатичних відносин. Вже у січні 1993 р. Україну як незалежну державу визнали 132 держави світу, з них 106 встановили з нею дипломатичні відносини.

Україна прагне адаптуватись до Європи на основі міжнародних документів — Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСС) (1975 р.), Паризької хартії для нової Європи (1990 р.), декларації «Виклик часів змін», ухваленої в липні 1992 р. на зустрічі лідерів країн-учасниць Гельсінського процесу, у якій брала участь й Україна.

Такий зовнішньополітичний курс закріплений ст. 18 Конституції України: «зовнішньополітична діяльність Ук-

раїни спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співробітництва за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права».

Економічна криза, якою переживає Україна, необхідність реформ, оновлення промислової та сільськогосподарської технології потребують іноземних інвестицій, використання досвіду передових країн світу, розвитку господарських зв'язків, активної участі в економічних і фінансових європейських та світових структурах. На це й спрямована зовнішньополітична діяльність України. Велике значення надається розвитку відносин із США та Канадою, де проживає багато вихідців з України.

Обнадійливим є розвиток відносин України із західноєвропейськими країнами, що є наслідком визнання її важливого геополітичного положення.

В інтересах України відновлення колишніх і налагодження нових економічних зв'язків з пострадянськими країнами, насамперед з Росією. Відносини між країнами СНД складаються непросто. Певні проблеми є й у російсько-українських відносинах. До того ж різні політичні сили в Україні неоднаково уявляють собі її зовнішньополітичну стратегію. Одні пріоритетною вважають орієнтацію України на Захід, відмежування від Росії, інші віддають перевагу орієнтації на Схід, насамперед на Росію. Одні виступають за нейтралітет України, інші — за її активну участь у колективних зусиллях на підтримку миру і безпеки у світі.

Геополітична орієнтація України на Європу не означає ізоляцію від Росії. Реальне становище України вимагає спрямування зовнішньополітичних зусиль туди, де можна забезпечити свої національні інтереси. Важливо також визначити, якою мірою її участь у процесах, що відбуваються в Європі, в Росії, інших країнах СНД, узгоджуються з цими інтересами.

Україна — молода держава, її зовнішньополітичний курс, геополітичні орієнтації ще виробляються і конкретизуватимуться відповідно до міжнародної ситуації. Але принципи, які в основі цього курсу, відповідають прогресивним тенденціям сучасного світового політичного процесу.

